

A HATÁR MENTI FEKVÉS HATÁSA A SZEGEDI KERESKEDELEM TÉRBELSÉGÉRE⁷⁰

PÁL ÁGNES⁷¹ – PÁL VIKTOR

THE EFFECT OF THE BORDERS ON THE SPATIALITY OF THE COMMERCE IN SZEGED

Abstract: The aim of our study is to examine whether the proximity of the border has any influence on the economy and society of Szeged. To analyze this subject, we studied the spatial aspects of the commerce in the city. We made a questionnaire-based survey at the fall of 2005. The questionnaires were filled by the owners and managers of the shops. We asked about the distribution of the customers – what is the proportion of the customers coming from the neighbouring countries. Do the shop owners count on these foreign customers? As part of the research we as well mapped the shops along the main traffic lines in the city. Based on the survey we allocated the shops which are dependent on the customers originated from the neighbouring countries.

BEVEZETÉS

Az eddigi határ menti kutatások többsége a teret elsősorban települések összességeként értelmezte, így a határ menti térségre, (határtérségre vagy határ menti területekre), régiókra fókuszált. E kutatások tematikájukban elsődlegesen a területi különbségekre, a terület egyedi vonásainak bemutatására, a határon átnyúló együttműködési lehetőségek feltárására, vagy a meglévők elemzésére koncentráltak. Kevés munka foglalkozik a határ menti fekvés hatásaival a határ menti térségekben fekvő települések belső terét, szerkezetét illetően.

E problémából kiindulva kutatásunk alapkérdése, hogy egy város határ menti fekvése milyen módon és milyen mértékben alakítja át a város belső életét, társadalmi-gazdasági terét? Hipotézisünk szerint ugyanis egy város belső terének fejlődését jelentősen befolyásolja határ menti elhelyezkedése. A határmentiség nemcsak a város főbb fejlődési irányaira hat, hanem annak térbeli megjelenésére is, ezzel átalakítva a városi tereket és az itt élők és városba érkezők térpályáit. (*Mészáros R.* 1994) A határ menti fekvés befolyásolja többek között a városba települő multinacionális cégek, és más kereskedelmi, illetve egyéb szolgáltatások telephelyválasztását, átalakítja a kiskereskedelem térbeli struktúráját, a vállalkozások tulajdonosi összetételét, profilját. Mivel a város fejlődésére, átalakulására, vállalkozásai számának növekedésére, sajátosságaira nagy befolyással van az, ha a város közel fekszik az országhatárhoz, célunk összességében e társadalmi-gazdasági átalakulás

⁷⁰ Kutatásunk az OTKA T 43105 (2003-2006) támogatásával készült.

⁷¹ Szegedi Tudományegyetem, Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Földrajz Tanszék. 6725 Szeged, Hattyas sor 10. E-mail: pala@jgytf.u-szeged.hu

térbeli megjelenésének és a települési térre kifejtett hatásának vizsgálata Szeged példáján keresztül. Ezen belül az alábbi kérdésekre keressük a választ. A városi tér mely elemeire fejt ki a legintenzívebb hatást az államhatár? Mely területeket veszik igénybe leginkább a határ túoldaláról érkezők? Milyen más tényezőkkel mutat ez összefüggést? Hogyan alakítja át a határ menti fekvés a városon belül a kereskedelmi folyamatokat? Milyen ismeretekkel rendelkeznek a városról a határ túoldaláról érkezők, milyen mentális térképeik vannak?

Írásunkban e kérdések közül arra helyezük a hangsúlyt, hogy milyen hatással van a határ menti fekvés a kiskereskedelem térbeliségére Szegeden, hol helyezkednek el azok a üzletek, amelyek kereskedelmi politikájukban szem előtt tartják a határ túoldaláról érkező vásárlókat. Mely területeket érint intenzívebben, s melyeket kevésbé a határon túlról érkező kereskedelmi forgalom?

ELMÉLETI KÉRDÉSEK: A HATÁRMENTISÉG KÉRDÉSÉNEK KUTATÁSA ÉS A VÁROSOK

A kelet-közép-európai határ menti területek kutatása az 1990-es évektől vált intenzívebbé, ami egyenes következménye a kelet-közép-európai országokban lezajlott politikai rendszerváltásnak. A kutatások első fázisában magát a problémát fogalmazták meg: eltérő-e, és ha igen, miben az országhatár mellett fekvő települések, területek fejlődése az egyes országok más – nem határ menti – területeitől? Feltételezhető volt ugyanis, hogy az államhatár menti fekvés valamilyen módon megváltoztatja az adott terület fejlődését. A kutatások következő fázisában a határ menti területek empirikus kutatása jelentette a fő témát. Magyarországon statisztikai elemzések és kérdőíves felmérések készültek például az osztrák-magyar (*Aschauer, W.* 1995), a román-magyar (*Pál Á.* 1996), a jugoszláv-magyar (*Pál Á.* 1997) és a szlovák-magyar (*Molnár J.* 2002) határ menti térségekről. E vizsgálatok elsősorban a gazdasági helyzet feltárását célozták, és arra a következtetésre jutottak, hogy a határ menti fekvés akkor előnyös, ha egy fejlett terület érintkezik relatíve fejlettel. Ha a határ mindkét oldala gazdasági értelemben fejletlen, azaz „szegénység találkozik szegénységgel”, vagy túl nagy a fejlettségbeli különbség a határ két oldala között, akkor a határ menti fekvés konzerválja a periférikus jelleget. Az osztrák-magyar határszakasz mentén fekvő települések többsége ígéretes fejlődésnek indult. A többi határszakaszon csupán a nagyvárosok profitáltak a nyitott határokból, ezek is többnyire erőteljes szolgáltató funkcióik révén (bevásárlás, egészségügy, banki szolgáltatások). Az utóbbi évek kutatásai is alátámasztják, hogy a határ menti területek nem tekinthetők homogénnek, mivel az egész ország határ menti területeire számított indikátorok nem igazolják a határ menti területek fejletlenségét (*Kovács Cs.* 2006).

A kutatások során végig nagy problémát jelentett, hogy milyen terület tekinthető határ menti térségnek? A határ menti térség fogalmát eleinte az állambiztonsági szervek használták azoknak a településeknek a megjelölésére, amelyeknél

különös gondot kellett fordítani a határvédelemre (**Hajdú Z.** 1988). A későbbi elemzések vagy azokat a településeket sorolták ide, amelyek közvetlenül érintkeznek az országhatárral (**Erdősi F.** 1988), vagy a közlekedési kapcsolatok alapján határolták el a határ menti térséget (**Szónokyné Ancsin G.** 2000).

A kutatásokban a városok, mint a határ menti területek településhálózatának kitüntetett elemei jelennek meg. A városok központi szerepkörükénél fogva elsődleges célpontjai a határ menti kereskedelmi kapcsolatoknak, a személyes és az intézményes kapcsolatoknak, továbbá fontos közvetítői a tranzitforgalomnak. A városokon belül is elsősorban az államhatár közelében fekvő nagyvárosok rendelkeznek előnyökkel a határ túloldalán élők számára. Sok esetben – bár e városok kívül esnek a határ menti zónán – itt realizálódik a határ menti jelenségek nagy része. Így a határ menti térségben fekvő kistelepülések (fálvak, kisvárosok) inkább a perifériajellegű és a határmentiség negatívumait élik meg, míg a nagyvárosok inkább profitálnak az államhatár közelségéből. Így hiába fekszik közel egy település az államhatárhoz, a határmentiség hatásai nagyobb mértékben érvényesülnek a gyakran távolabb fekvő, de sok központi funkcióval rendelkező nagyvárosban.

Mivel a városok a határon átnyúló kapcsolatok központjai és koordinálói, e kapcsolatok is jobbra a városok – elsősorban régióközpontok – közötti kapcsolatokban nyilvánulnak meg, melynek következtében határon átnyúló interregionális kapcsolatok szerveződnek (**Mészáros R.** 2000).

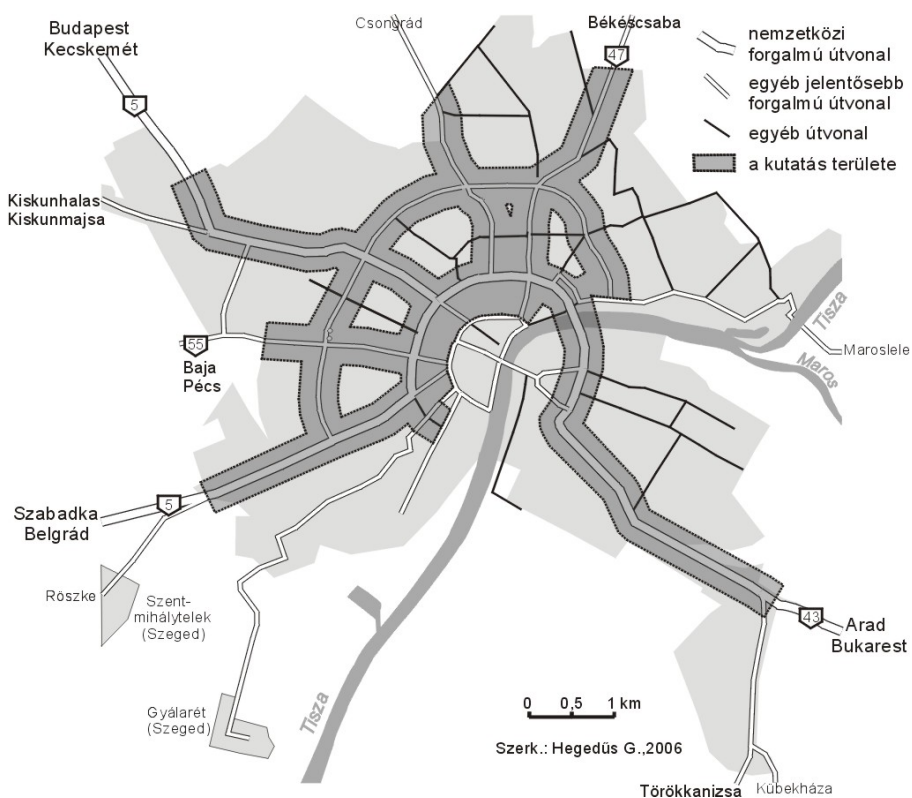
A megfigyelések alapján feltételezhető, hogy a határon történő átáramlások befolyásolják, módosítják a városi teret. Ezekben az áramlásokban kitüntetett szerepe van az eltérő árviszonyokból és eltérő kínálatból fakadó bevásárló forgalomnak (ennek történelmi tradíciói is lehetnek), különösen a határ mentén fekvő nagyvárosok esetében. Fontos kérdés, hogy a városon belül mely üzleteket keresik fel gyakrabban a határ túloldaláról érkező vásárlók, s ennek következtében a rájuk szakosodott üzletek városon belüli elhelyezkedése milyen térbeli mintázatot mutat?

ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Az elméleti kérdésekre Szeged példáján keressük a választ. Magyarország nagyvárosai közül Szeged fekszik a legközelebb az államhatárhoz. A városszerkezet-kutatások feltárták az eltérő funkciójú városrészek elhelyezkedését, helyi társadalmának és gazdaságának sajátosságait. Szeged fejlődését – kapuvárosi funkciója mellett (**Hegedűs G.** 2005) – igen erőteljesen befolyásolták az elmúlt évtized délszláv eseményei. Korábbi kutatások kimutatták, hogy igen intenzív volt a Szegedre és környékére áramló úgynevezett „menekülő tőke” (**Szónokyné Ancsin G.** 1997), amely vállalkozások alapításában, ingatlanvásárlásban és bankbetétekben realizálódott. Szeged kereskedelmi közvetítő szerepköre egyrészt történelmi múltat mondhat magáénak, másrészt napjainkban is a város gazdaságának fontos pillérét képezi (**Nagy E. et al.** 2003).

Nyilvánvaló, hogy ezek a folyamatok nem homogénen zajlottak le a városban: a határt átlépő vállalkozások és a tőke bizonyos tereket preferált a városon belül, bizonyos tereket nem. (A vállalkozások Szegeden belüli térbeli terjedését már az 1990-es évek elején vizsgálták (*Nagy E. – Nagy G.* 1994)). Fontos kérdés, hogy melyek ezek a kitüntetett városrészek? Hasonló kérdés tehető fel a kereskedelem esetében. A városba irányuló „bevásárló turizmus” szintén nem egyenletesen oszlik el Szegeden. Kérdés, hogy – a multinacionális kereskedelmi cégek üzletein kívül – mely üzleteket tüntetnek ki figyelmükkel a „bevásárló turisták”? Az államhatárhoz közelebb eső részeit veszik igénybe Szegednek, avagy nem? A főbb közlekedési utak (sugárutak, körutak) mentén találhatóak, vagy valami más a területi rendező elv?

A kérdések megválaszolásához kérdőíves felmérés során gyűjtöttünk adatokat. Az adatgyűjtést 2005. őszén végeztük előzetesen kiképzett kérdezőbiztosok segítségével, akik az SZTE JGTYF Kar földrajz szakos hallgatói voltak. Az adatgyűjtés első fázisa a vizsgált területen lévő üzletek elhelyezkedésének feltérképezése volt. A vizsgálatba a szegedi főközlekedési utak (sugárutak és körutak) mentén elhelyezkedő körülbelül kétutcai tömböt vontuk be. Nem tartoztak a vizsgált területhez Újszeged kertés beépítésű részei, a Belváros és a lakótelepi városrészek (*1. ábra*).

1. ábra A vizsgálatba bevont terület
Figure 1 The research area

„Üzletnek” tekintettük a kutatás során általában a kiskereskedelemmel és egyéb szolgáltatással (pl. élelmiszerboltok, szakboltok, benzinkutak, vendéglők, hotelek, éttermek, cukrászdák, magániskolák, magánorvosi rendelők, fogorvosi rendelők, idegenforgalmi hivatalok, jegyirodák, utazási irodák, stb.) foglalkozó vállalkozások üzlethelyiségeit. Nem tekintettük annak a bankokat, biztosítókat, az önkormányzati iskolákat, a közintézményeket, orvosi rendelőket, a valamilyen üzletláncához tartozó vendéglátó egységeket (pl. Burger King), vagy nagyobb élelmiszerüzleteket, szupermarketeket, hipermarketeket (pl. Plus, Penny Market, Cora, stb.), de a piacot, vagy a piacon lévő árudákat sem. Az „üzlet” és a „bolt” kifejezést szinonimaként használjuk.

A kérdőívben rákérdeztünk többek között a kétnyelvű feliratokra, két/három nyelven tudó (szerb, román, magyar) alkalmazottak léteire, számára, határon túli tulajdonlási és/vagy kereskedelmi-kooperációs kapcsolatra, illetve a szerb/román vásárlók arányára. Azokról az üzletekről, amelyekről nem lehetett kérdőívet kitölteni (kooperáció hiánya, bezárt üzlet, szabadság, stb.), regisztrációs adatlap készült, melynél a kérdezőbiztos megfigyeléseire támaszkodtunk.

A kérdőíves adatfelvétel keretében 456 kérdőív és adatlap kitöltésére került sor. A kérdőíveket kódoltuk, s adatbázisban digitálisan rögzítettük (Microsoft Excel), majd az adatbázist összegeztük, s az eredményeket elemeztük. Az üzleteket ezek alapján típusokba soroltuk. Az üzletek elhelyezkedését és típusait térképeztük.

FONTOSABB EREDMÉNYEK

A vizsgálatba bevont területen 456 olyan üzletet találtunk, amely megfelelt a módszereknél leírt feltételeknek. A boltok nagy része „garázsüzlet”, vagy közepes méretű bolt, csak egy-két nagyobb alapterületű fordul elő közöttük. Igen kevés azoknak az üzleteknek a száma, amelyek helyén korábban megszűnés miatt más üzlet működött, vagy a bolt profilt váltott volna. Összességében a 456 üzlet közül 153-at, azaz 33,55%-ot minősítették a kérdezőbiztosok összbenyomásaik alapján olyannak, amelyben jelentős szerepet játszik a határon túli forgalom.

A vizsgálatba bevont üzletek 13,59%-ában beszélnek az eladók szerbül, ami egyértelműen utal arra, hogy az üzlet épít a Szerbiából érkező szerb vásárlókra. Ezen kívül más nyelven 169 üzletben beszélnek. A szerben kívül beszélt idegen nyelvek között az angol, majd a német vezet, s csupán a harmadik a román, de több boltban tudnak olaszul is.

Mindössze tíz üzletben található szerb feliratok a bolton kívül (pl. cégtábla), illetve belül (pl. vásárlással kapcsolatos feliratok). A szerben kívül más nyelven – többnyire románul – csak egy-két felirat látható. Így a feliratokból nem – vagy csak korlátozott mértékben – vonhatunk le következtetéseket. A szerb felirattal rendelkező üzletek profiljukat tekintve szinte kivétel nélkül autósboltok, autókéreskedések, vagy szervizek.

Az üzletvezetők vagy tulajdonosok több mint 34%-a nyilatkozott úgy, hogy üzletükbe rendszeresen járnak Szerbiából érkezett vásárlók. Ez majdnem egybeesik a kérdezőbiztosok által határ menti forgalomra épülő üzletnek minősített egységek arányával. A Szerbiából érkezettek aránya az összes vevőn belül átlagosan 5,76%, azonban ez rendkívül szélsőséges értékeket mutat. Van olyan üzlet, melynek vevői 80%-ban Szerbiából érkeznek, de több olyan is létezik, amely vevőinek 40-50%-t a Szerbiából érkezettek alkotják. Ugyanakkor olyan bolt is akad, amelynek szerbiai vevőköre nincs 1% sem. A határon túlról érkező vásárlók legerőteljesebb motivációja még mindig a nagyobb választék, illetve a gyorsaság és a pontosság, illetve a speciálisan nekik szóló kedvezmények. A határon túli vásárlók nagyobb része viszont törzsvásárló is egyben. A szerbiai vásárlók többsége Szabadkáról, ezen kívül Zentáról, Újvidékről, Kikindáról, Magyarokiszásról érkezik. Kisebb települések csak elvétve fordulnak elő.

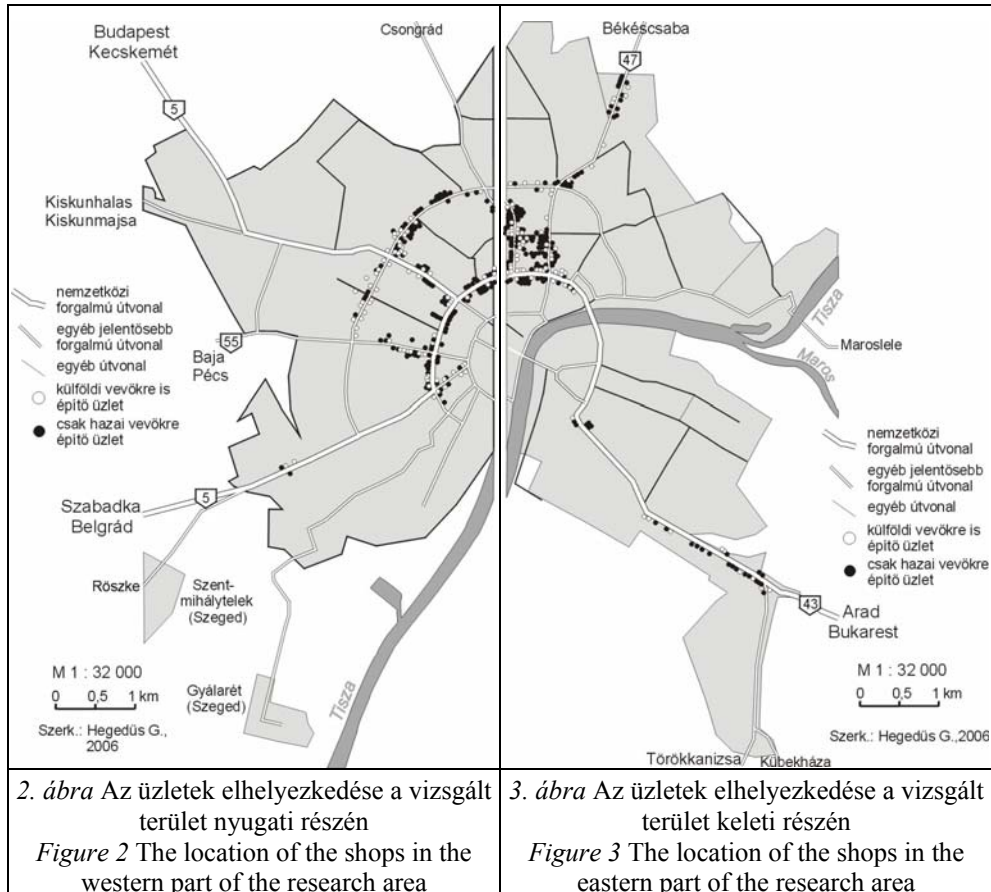
Az üzletvezetők nagy része szerint a határon túlról érkező bevásárló forgalom az elmúlt tíz évben inkább nőtt, esetleg stagnált. Ez nem várt eredménynek tekinthető, mivel feltételezhető volt, hogy a szerbiai politikai helyzet normalizálódásával kevésbé kényszerülnek az ott élők Magyarországon vásárolni, vagy szolgáltatásokat igénybe venni. A növekedés okát leggyakrabban a törzsvásárlói kedvezményekben, a jó elérhetőségben, a speciális, otthon nem beszerezhető, jó minőségű termékek létében, a reklámban, az áttelepülésekben (ingatlan két országban, magyarországi vállalkozások) látják. Azok, akik csökkenést tapasztalnak, a pénzügyi válsággal, a háború okozta kereslet elapadásával és a szerbiai konkurencia megjelenésével magyarázzák.

A külföldi vevőkre is építő üzletek területi elhelyezkedése több szabályosságot is mutat. A várttal ellentétben nem koncentrálnak a Szabadkai út és Petőfi sugárút környékére, amely az államhatárhoz legközelebb eső nagy forgalmú út. (Szükséges megjegyezni, hogy a Petőfi sugárút Kiskörút és Nagykörút közti szakaszán viszonylag sok ilyen üzlet van, azonban a koncentráció mértéke másutt nagyobb.) Ugyanakkor számos ilyen üzlet található a Fonógyári út mentén, mely az 55-ös számú főút kivezető szakaszát köti össze az 5-ös számú főút kivezető szakaszával (2. ábra). Ez azt valószínűsíti, hogy a határmentiségből származó forgalom kötődik valamiféle tranzithoz. Igen sok külföldi vevőre is építő üzlet található a Csongrádi sugárút mentén, továbbá a Brüsszeli és a Római körút mentén. E területek – amellet, hogy összefüggőek – kiterjednek a szomszédos utcákra is. Ehhez kötődik az üzleteknek az a sajátossága, hogy elhelyezkedésük koncentrációt mutat (3. ábra).

ÖSSZEGZÉS

Ezek alapján összességében igazolódni látszik egyrészt az a hipotézis, miszerint a határ menti fekvés jelentős szerepet játszik Szeged kiskereskedelmének és egyéb szolgáltatásainak életében, s a határon átnyúló kereskedelem stabilnak tűnik annak ellenére, hogy az azt létrehozó előnyök aránya csökkent. Másrészt beigazo-

lódott, hogy a határon túli forgalom által érintett üzletek a fő közlekedési utak mentén a város különböző részein egyaránt megtalálhatók, s nem koncentrálnak a város államhatárhoz közelebb eső részére.

IRODALOM

- Aschauer, W.** 1995. Auswirkung der wirtschaftlichen und politischen Veränderungen in Osteuropa auf den ungarisch-rumänischen Grenzraum. Potsdam. p. 166.
- Erdősi F.** 1988. A határmenti térségek kutatásáról. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs-Szombathely. pp. 18-30.
- Hajdú Z.** 1988. Az államhatárok és határmenti területek politikai földrajzi kutatása. In: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs-Szombathely. pp. 39-42.
- Hegedűs G.** 2005. Szeged kapuvárosi funkcióinak vázlatos áttekintése. In: Határok és Eurorégiók. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged (megjelenés alatt).
- Kovács Cs.** 2006. Az országhatármentiség értelmezésének földrajzi problémái. PhD értekezés. Kézirat, Szeged.
- Mészáros R.** 1994. A település térbelisége. JATEPress, Szeged. p. 182.

- Mészáros R.** 2000. Szeged a 21. században. Régióközpont és nemzetközi város. Tiszatáj 54. pp. 44-50.
- Molnár J.** 2002. A határvidékek társadalomföldrajzi vizsgálatának néhány módszertani kérdése. In: **Szónokyné Ancsin G.** (szerk.). Határok és az Európai Unió. Szeged. pp. 380-387.
- Nagy E. – Nagy G.** 1994. A vállalkozások térbeli terjedése. In: **Mészáros R.** A település térbelisége. JATEPress, Szeged. pp. 136-156.
- Nagy E. – Nagy G. – Kiss J. P.** 2003. Szeged: kihasználatlan tartalékok és részsikerek. In: **Timár J. – Velkey G.** (szerk.). Várossiker alföldi nézőpontból. MTA RKK ATI, Békéscsaba–Budapest. pp. 120-162.
- Pál Á.** 1997. A magyar-jugoszláv-román határmenti térség városainak szerepe az interregionális együttműködésben. Csongrád Megyei Statisztikai Tájékoztató 4. pp. 109-111.
- Pál Á.** 1998. Inside and outside the border. A comparative study of the economy of border zone settlements in the Southern Great Plain. In: **Koter, M. – Heffner, K.** (ed.). Borderlands or Transborder Regions – Geographical, social and political problems. Region and Regionalism 3. Opole-odz pp. 290-296.
- Szónokyné Ancsin G.** 1997. Külföldi befektetők és bevándorlók Szegeden. Tér és Társadalom 3. pp. 143-156.
- Szónokyné Ancsin G.** 2000. A határokon átnyúló gazdasági térkapcsolatok vizsgálata a Dél-Alföld határmenti településeinek példáján. In: **Becsei J.** (szerk.). Társadalomföldrajzi vizsgálatok két évezred találkozásánál. pp. 145-155.